

Към маджарските пътеписи през български земи от втората половина на XIX в. можем да причислим и едно сравнително кратко описание, поместено в големия будапещенски вестник «Пестер Ллойд» в броя му 142 от 22 юни 1876 г. Автор на пътеписа в същност е един от членовете на експедицията, журналистът Арнолд Хилберг, който е бил добре запознат с целите на експедицията, и, както се вижда от изложението, е притежавал добра наблюдателност и е дал твърде картинно описание както на самия Търговищенски (Ескиджумайски) панаир, така и на местата, през които са минали. Твърде красноречива е и дадената от него характеристика за личността и качествата на водача на експедицията, граф Йодъон Зичи (1811—1894). Последният, «императорски и кралски камерхер, вътрешен таен съветник» при виенския двор, на младини в 1848 г. бил военен. По-късно се преселил за постоянно във Виена, след като известно време бил областен управител в Унгария. Занимавал се с изкуствоведчески изследвания и притежавал ценна сбирка. По-късно пътувал из Ориента и стоял начело на финансови предприятия, като развивал трескава дейност. Автор бил на множество икономически и търговски публикации. През 1876 г., като представител на Виенски Ориенталски музей предприел пътуване до майския Ескиджумайски панаир, който имал голяма слава в Османската империя. Целта на това пътуване била да се запознае на място, кои европейски страни и с какви стоки били представени на тоя панаир и с какво би могла да се представи още Австро-Унгарската империя. Резултатите от своите наблюдения граф Зичи изложил в един «Доклад върху панаира в Ески-Дджумая на 7 май 1876 година», поместен като приложение към малката книжка на споменатия по-горе Арнолд Хилберг, излязла през същата година под заглавие: «Nach Eski-Djumaia. Reiseskizzen aus Bulgarien von Arnold Hilberg. Im Anhang: Bericht über die Messe von Eski-Djumaia im Mai 1876 von Sr. Excellenz Graf Edmund Zichy»

Книжката се състои от три части: I. Едно пътуване в българска земя; II. Панаирът и III. През страната на абазите (това за заселените в Шуменско черкези).

В посоченото по-горе описание от Пестер Ллойд са обобщени накратко и трите части от книжката, като е дадено най-същественото, без украсяващите го подробности и известни неща от историята на османската империя. Към онова, което там е дадено за град Шумен, тук ще посочим още някои подробности. Представата за него на Хилберг от историята на руските походи под командването на Дибич Забалкански съвсем не отговаряла

на действителността. Той бил «също така мръсен и изоставен, като всички останали турски градове. Улиците са ужасно тесни и се простират над лъж и нашир по стръмнините на хълма. Те бяха изпълнени с деца, които тъкмо идваха от училище, всички с книги и чанти. Българите са направили много училища за момчета и момичета. В Шумен от тях има повече, в Ески джумая три. Едно от българските училища в Ески джумая разполага с най-голямата сграда в тоя град, която едновременно с това е единствената, построена по европейски начин. Средствата за тия учебни заведения идват в голямата си част от Русия, а също така книгите и учителите, които са българи, получили образование в Русия.»

Предлаганото тук кратко, но изчерпателно описание на Хилберг прави излишно обнародването на книжката му изцяло в български превод, която, както споменахме, съдържа много известни неща, лични впечатления, разсъждения и други излишни подробности. Ней авторът ѝ я издал по-късно, след описанието в «Пестер Ллойд», което излязло по време на априлските събития в България и имало за цел да привлече вниманието на общественото мнение в Европа върху България, българите и тяхната борба за свобода.

След всичко казано дотук за граф Йодьон (на немски Едмунд) Зичи, за книгата на Арнолд Хилберг и нейното съдържание, както и за приложението към нея доклад на Зичи, нека кажем и няколко думи за самия вестник, в който е обнародвано занимаващото ни описание.

«Пестер Ллойд» е един от най-старите маджарски вестници. Основан е бил като лист за политика и стопански живот през 1854 г. и през течение на 90-годишно съществуване, като всекидневник със сутрешно и вечерно издание е играл роля на полуофициоз на всички маджарски правителства до 1944 г., когато и спря да излиза. Печатан на немски език, той е информирал както чуждия свят, така и едрото маджарско буржоазно общество върху политическия, културния и икономическия живот на съвременността. Негов пръв редактор бил известният в историята на маджарската публицистика консервативен политик и общественик Микша Фалк (1828—1908), член на Маджарската академия на науките. Преди освободителните войни на Маджарско (през 1847—1848 г.) той сътрудничел на много местни вестници, печатани на немски език. През 1847 г. се преместил във Виена, где то продължил своята публицистична дейност в местните вестници. От Виена се завърнал в родината и през 1854 г. и основал вестника си. Със своите статии Фалк е работил за подготовката на Споразумението между Австрия и Унгария през 1867 г. Освен в «Пестер Ллойд» той пишел и в другия голям столичен маджарски вестник, «Пеци напло» (Пеиценски дневник), който бил основан в 1850 г. и също спрял през 1944 г.

Като орган, който представлявал и застъпвал интересите на едрия капитал, «Пестер Ллойд» не е могъл да следва друга политика освен тая на австроунгарската монархия и да не споделя отношенията ѝ към Турция. Трябва да се подчертае обаче, че въпреки съдържащата официална търпимост към турците, по време на априлските събития през 1876 г. вестникът не може да скрие симпатиите си към справедливата борба на българския народ, или най-малко никъде не дава израз на противобългарски настроения. «Пестер Ллойд» охотно печата и материали с явно противотурско съдър-

жание, какъз по е случаят с прокламацията на генерал Чернаев, отправена към балканските народи, борещи се против турците. От многобройните дописки, информации, съобщения и други, печатани във вестника от 16 май до 22 декември 1876 г. около събития в България, читателят остава с подчертано впечатление за съчувствие на вестника към делото на българските борци за свобода и явно неодобрение на мерките на официалните турски правителствени кръгове за потушаването на въстанието. В това отношение може да се каже, че въпреки някои неточни, неотговарящи на действителността материали, вестникът предава твърде обективно, сериозно и близко до истината всички произшествия около априлските събития. За тоя дух на вестника може да се съди и от краткия пътепис през български земи от 1876 г. и описанието на тогавашния Търговищенски пролетен панаир, който даваме тук.

ГРАФ ЕДМУНД ЗИЧИ В ЕСКИ ДЖУМАЯ

При трудни и извънредно неблагоприятни обстоятелства не беше проведена леко една търговско-политическа експедиция на граф Едмунд Зичи за майския панаир в ЕскиДжумая¹, но такава и отдавна не е била провеждана така бързо, така щастливо и така резултатно.

Ние стигнахме в Ескиджумая тъкмо в деня, когато бяха убити консулите в Солун.² На незначително разстояние от целта на нашето пътуване, около Татар Пазарджик избухна въстание, предизвика се бой и цяла околия от села се обви в пламъци. Цяла България беше обхваната от дълбоко вълнение. Имаше добре организирана агитация, както можахме да видим навсякъде, разпространена в цялата страна и разширението на движението можеше да се очаква всеки час и отвъд подбалканска България. Безопасността в страната беше поддържана съвсем слабо, защото войсковата концентрация при Ниш и в него беше оставена също с незначителни гарнизони и беше заплашена в момента, когато въстанието се разпространи и в Дунавска България, да изчезне съвсем. Черкезките енклави³, които са се загнездили навсякъде в страната в тоя случай стават опасни огнища за най-див ислямски фанатизъм и турските квартали на градовете бяха изпълнени с оня въздържан фанатичен турски жар, който предвещаваше

¹ Турското название на гр. Търговище.

² Това е станало на 7 май 1876 г. според една официална телеграма на американския консул в Солун до американския пълномощен министър в Цариград. Повод за това бил даден от опита да се помохамеданчи едно християнско момиче и възникналите вълнения между българи и турци. Консулите на Франция и Германия се отзовали на мястото на смутите и били завлечени в джамията и съсечени със саби. Ср. Положението на българския народ под турско робство. Документи и материали. Съставил и редактирал Николай Тодоров. Институт за бълг. история, БАН, София, 1953, с. 294: Убийство на консули при спасяване на християнско момиче от помохамеданчване.

³ Поделения, формации.

най-зловещи събития. Малко преди нашето повторно пристигане в Русчук цялото мъжко селямско население на този град беше събрано чрез един ракетен сигнал. Въоръжено, то се струпа пред копака на валията, в очакване на неговите заповеди. Когато можахме да узнаем от много неща, че революцията е добре подготвена и организирана, все пак това и някои други събития предлагаша сигурни признаци, че и контрареволюцията е добре подготвена и организирана със своите кървави ужаси.

Ние мислихме, че стъпваме на ръба на кратер и слязохме в самия кратер, в който нещо бучеше и напираше към взрив.

Ескиджумая е отдалечена на малко мили от железния път. Обаче пътуването на тия малко мили е също така предприятие, изпълнено с трудности и опасности. Това кратко разстояние е достатъчно да ни откъсне от всяко съобщение с културния свят, да ни лиши от всякаква връзка със Запада. В Ориента новините пъзлят бавно подир стъпките на събитията. Колко лесно можехме да бъдем изненадани от тях. Колко лесно щеше да бъде възможна отчаяната борба да бушува в провинцията, през която на връщане трябваше да преминем, която тогава щеше да направи невъзможно достигането ни до границата. Колко лесно щеше да стане, че щяхме да бъдем принудени да прекараме в една страна, изпълнена с най-възбуждащи страдания, опустошена от най-безпощадни боеве. При тия обстоятелства и в един по-критичен момент, разбира се, провеждането на една мирна експедиция е още рядко.

Във Виена, естествено, за тия обстоятелства биха могли по-скоро да се догаждат, отколкото да ги схващат. Австро-Унгарското генерално консулство в Русчук, към което се беше обърнал Ориенталският музей за докладни върху общото положение, го описваше въз основа на действителността, но пълната истина се узнава на самото място. За способностите към въображение на западния човек условията в Ориента са отдалечени, ясна картина за положението и събитията там може да се добие със собствени очи. Обаче представите, които можах да бъда възбудени у читателите от консулските доклади, бяха достатъчни да накарат трима от петте члена на експедицията да се откажат в последния момент. Граф Зичи не се сстави да бъде разубеден и разколебан в своето решение и аз бях единственият, който по едвам мъжествения му пример, въпреки че той, не обръщайки внимание на моята съпротива, постави условие, че трябва да пътуваме без оръжие.

В четиринадесет пътувания из Итска, графът беше придобил онова точно познаване на Ориента, което го поставяше в положение да определя точния начин на действие по време на тая експедиция. Преди едно поколение той пътувал Сирия при много по-трудни обстоятелства. Войските на Мехмед Али⁴ тогава

⁴ Мехмед Али (1769—1849). Египетски вицецарл. Албанец по произход, роден в Македония — Кавала. Бележит пълководец и добър организатор на държавата.

RÉGI UTAZÁSOK

MAGYARORSZÁGON ÉS A BALKÁN-
FÉLSZIGETEN.

1054—1717.

ÖSSZEGYŰJTÖTTE ÉS JEGYZETEKSEL KISÉRTÉ

SZAMOTA ISTVÁN.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1891.

RÉGI
MAGYAR UTAZÓK
EURÓPÁBAN

1532—1770

EREDETI KÚTFÖKBŐL ÖSSZEÁLLITOTTA
ÉS MAGYARÁZATOKKAL ELLÁTTA

SZAMOTA ISTVÁN

AZ ELŐSZÓT IRTA
VÁMBERY ÁRMIN

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDAJA
1892

III.

SÁNDOR GÁSPÁR NAPLÓJA.

1693.

Sándor Gáspár uram Diariuma.

1693. A die 20. Januarij usque ad diem 23. Februarij.

Anno 1693. die 20. Januarij Posaroviczárul tíz óraker kiindulván; jüttem étszakára, együtt Váradí Inczedy Mihály urammal, az puskások qvártélyában délután öt óraker.

Die 21. Januarij idején felkelvén, délelött tíz óraker tájban érkeztem Részovára. az holott is egész nap az lovak kedvéért oturáltam; az dezdárral szemben lévén, az qvártély iránt semmi választ nem adhatott, mivel hatalmában nincsen; ez illy dolgok concernálják az olaj-béket, ki is most Jagodinán tanáltatott. Estve későn érkeztek Monoriék, az bejáró s étékfogó uraimék lovaival, kik az angliai orator Nisre késértették, és Monori uram nékem szálló angliai orator levelét praesentála, mellyet is magam pecsétivel bépecsételvén, küldöttem ugyan általa kegyelmes urunknak.

Die 22. Januarij, úgymint csötörtökön hajnal előtt három órával megindulván. érkeztem Para-

Заглавна страница на първото издание от дневника
на Янош Комароми от Иван Наги

MAGYARORSZÁGI S ERDÉLYI

BUJDOSÓ FEJEDELEM

KESMÁRKI THÖKÖLY IMRE

SECRETARIUSÁNAK

KOMAROMI JÁNOSNAK

TÖRÖKORSZÁGI

DIARIUMJA S EXPERIENTIAJA.

KÖZLI

NAGY IVÁN.

PEST, 1861.

KIADJA RÁTH MÓR.

MAGYAR
TÖRTÉNELMI NAPLÓK

A XVI—XVIII. SZÁZADBÓL

ADALEKUL A TÖRTÉNELMI KUTFORRASOKHOZ

I. FÜZET.

KOMÁROMI JÁNOS
NAPLÓJA

PEST, 1861.

KIADJA RÁTH MÓR.

Заглавна страница на „Мађарски исторически извори“
с дневника на Јнок Комароми

SZÉCHENYI ISTVÁN
ÉS
WALDSTEIN JÁNOS
KELETI UTAZÁSA
1830-BAN

SZEKFŰ GYULA
ELŐSZAVÁVAL

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

UTAZÁS A LEVANTÉBAN.

A KELETI KERESKEDELEM TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON.

OKLEVELES MELLÉKLETEKKEL S NÉGY FÉNYNYOMATÚ TÁBLÁVAL.

írta

THALLÓCZY LAJOS.

BUDAPEST.

PFEIFER N. BIZOMÁNYA.

1882.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

عرضيدن لر برده
تعمد رطافند همت اوزره جي هالدار او دفعو اولاد
بايدن ميرور اراو د جنرال و بزرده اول نفعدار اول اولاد
اجو اعراف اول حساب ايند اولين جنبو بيشه اري تيز
فرق بيشه سي ذوق خودي عرضيدن و مجدذ انزبان
بويشدر شهر ميرور اول التي كوندن بند شهر ميرور خاين
دو روز انتمش ابي غروق اول اوج ابره انعام
ترين سي اولاد بايد اولاد فخر سي اولاد
سلطان

دردنلو وسعدنلو
۱۲۸۲ هـ

دو روز عليه به الجا بركه نكفور طاعنده اقامت اوزره اولان مجار اولان
وهاللا اولان راضو جي اولي قراللان اتباعنه احسان و عنایت بيورديون
دو روز نفعداري بهاسي محاسبه اولون دركاز و ماو ذی الحمد نك
عرضيدن سايقنه كچه حساب موضوب نكدرن سي عنایت بيورديون
بايدن امر و فرمان درونلو وسعدنلو سلطانم حضرتلو نيكدر

سید کلان
خجاری بان

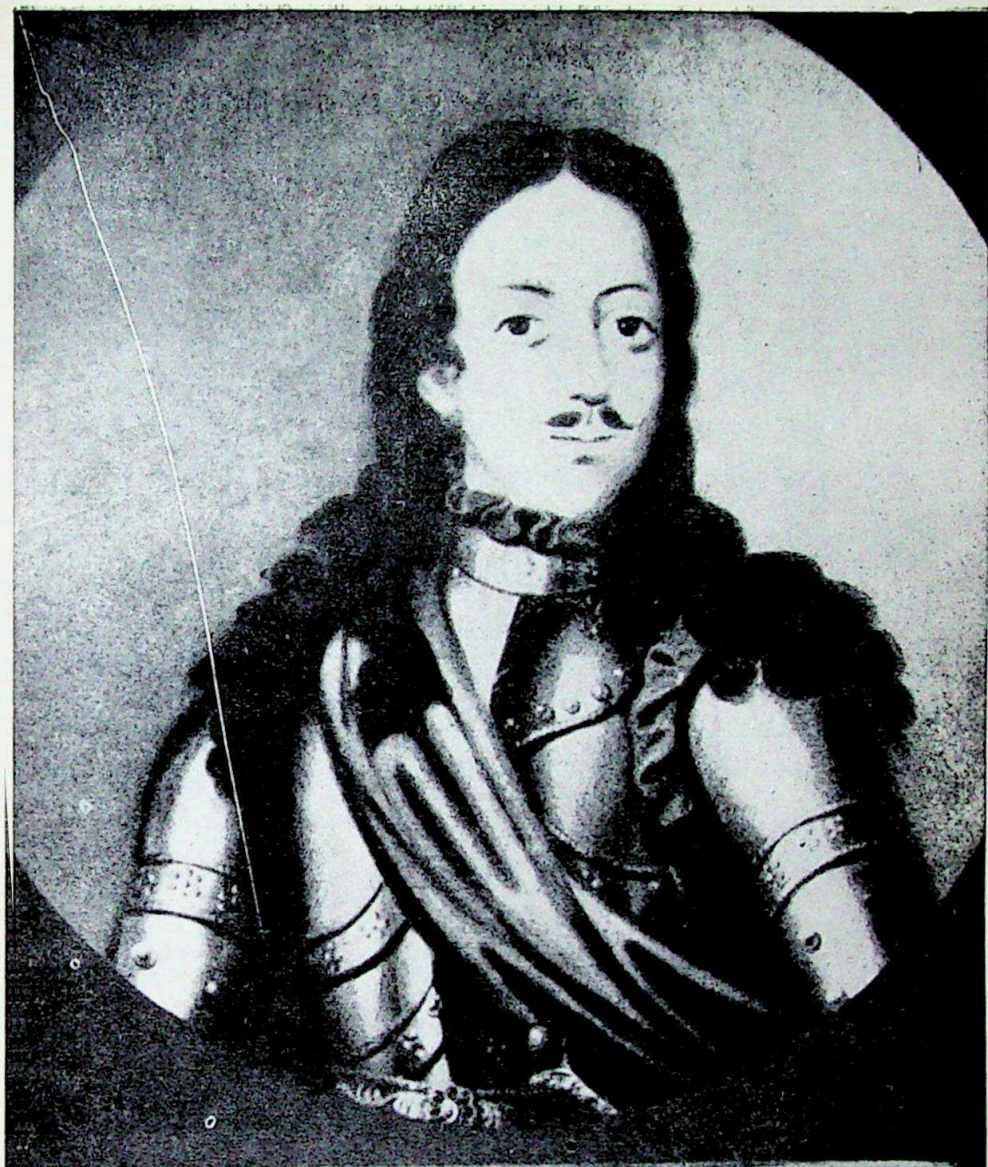
Handwritten notes and signatures in the right margin, including a large signature at the top right and several lines of text below it.

Handwritten signature or stamp in the middle right area.

Handwritten notes and signatures at the bottom right, including a large signature and several lines of text.

Турски документ, издаден от Високата порта, отнасящ се до маджарската емиграция на Ракоци в Родосто.

*Graf Miklos Kelemen Rakotzky
Ferenc Fejedelmnek Kamurissa.*

Маслен портрет на Келемен Микеш от около 1710 г. с надпис под него: Граф Келемен Микеш, камерхер на княз Ференц Ракоци, вероятно от художник от двора на Ракоци. Цветният оригинал се пази в архива на Трансилванския музей в Коложвар, днес Клуж. Преснет, от изданието на Лайош Коп от 1966 г.

TÖRÖK ORSZÁGI LEVELEK,

mellyekben

A II^{dik} RÁKÓTZI FERENTZ
Fejedelemmel Bújdosó Magyarok' Története
más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt
barátságosan előadatnak.

írta

MIKES KELEMEN

Az említett Fejedelemmel néhai Kamaráisa.

Mest pedig

Az eredetkeppen való Magyar Kézírásokból
kiadta

KULTSAR ISTVÁN

Az Ékeszöllásnak Tanítója.

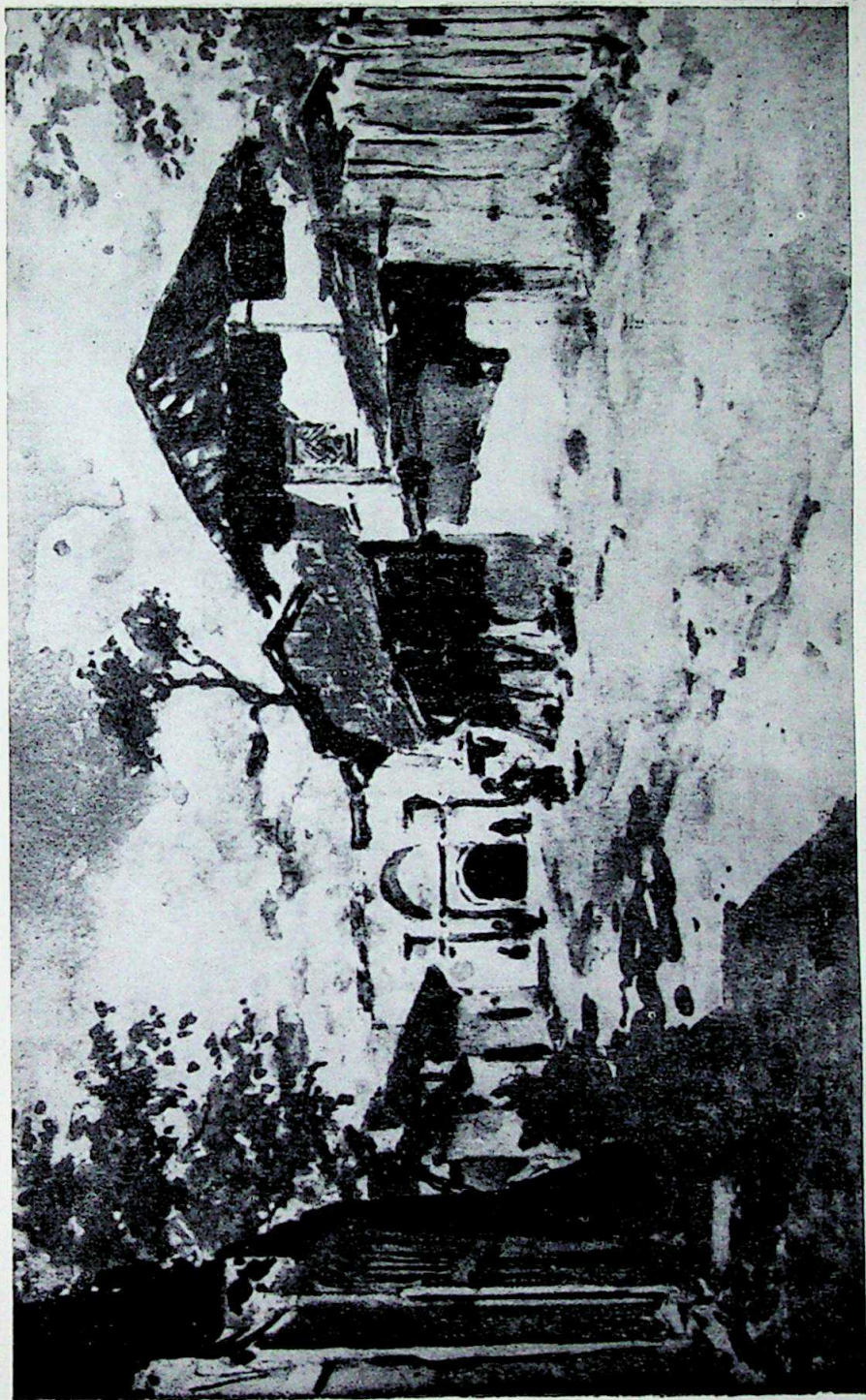

SZOMBATHELYEN,

Nyomtatta SIESS ANTAL JÓSEF.

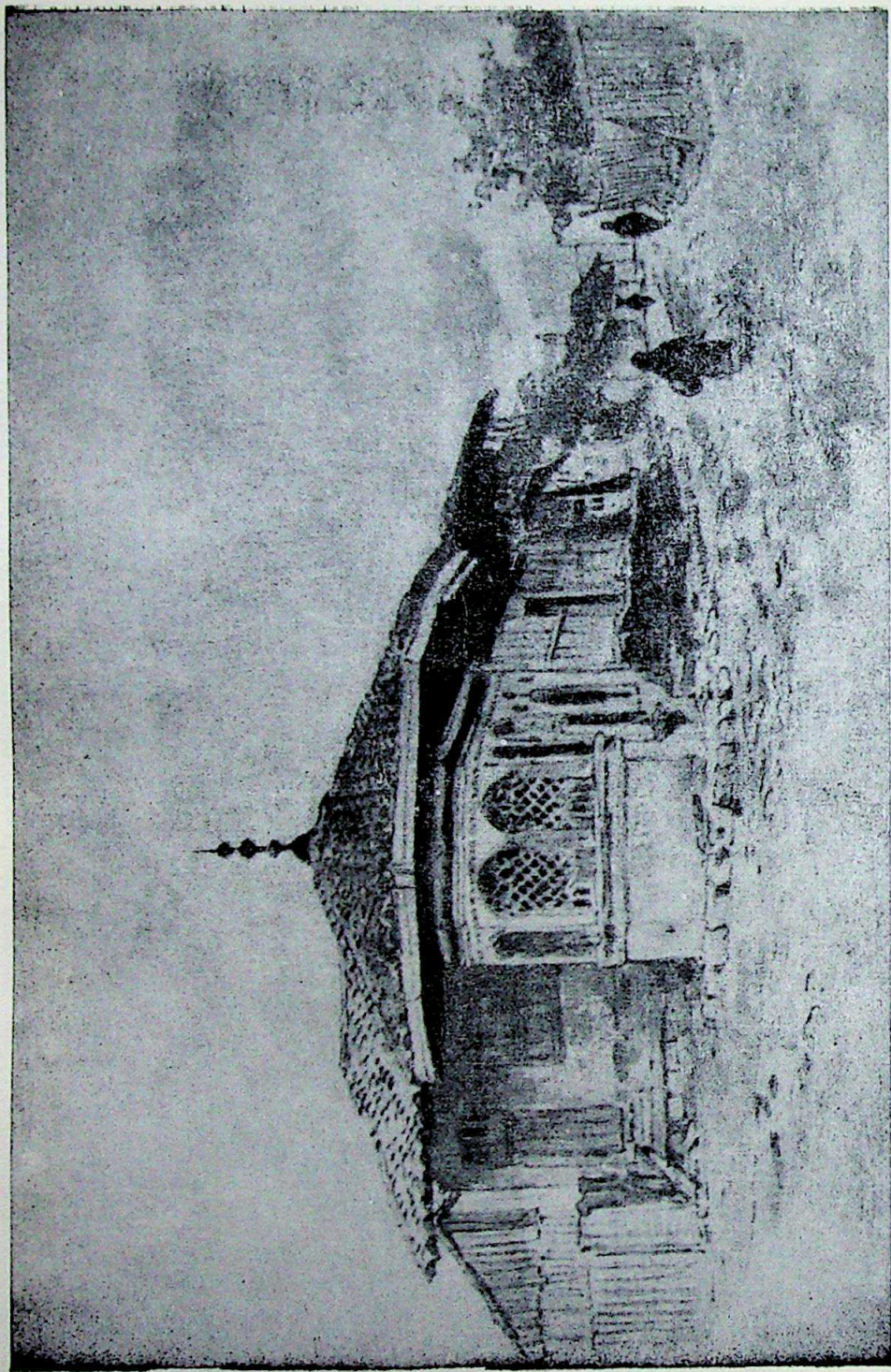

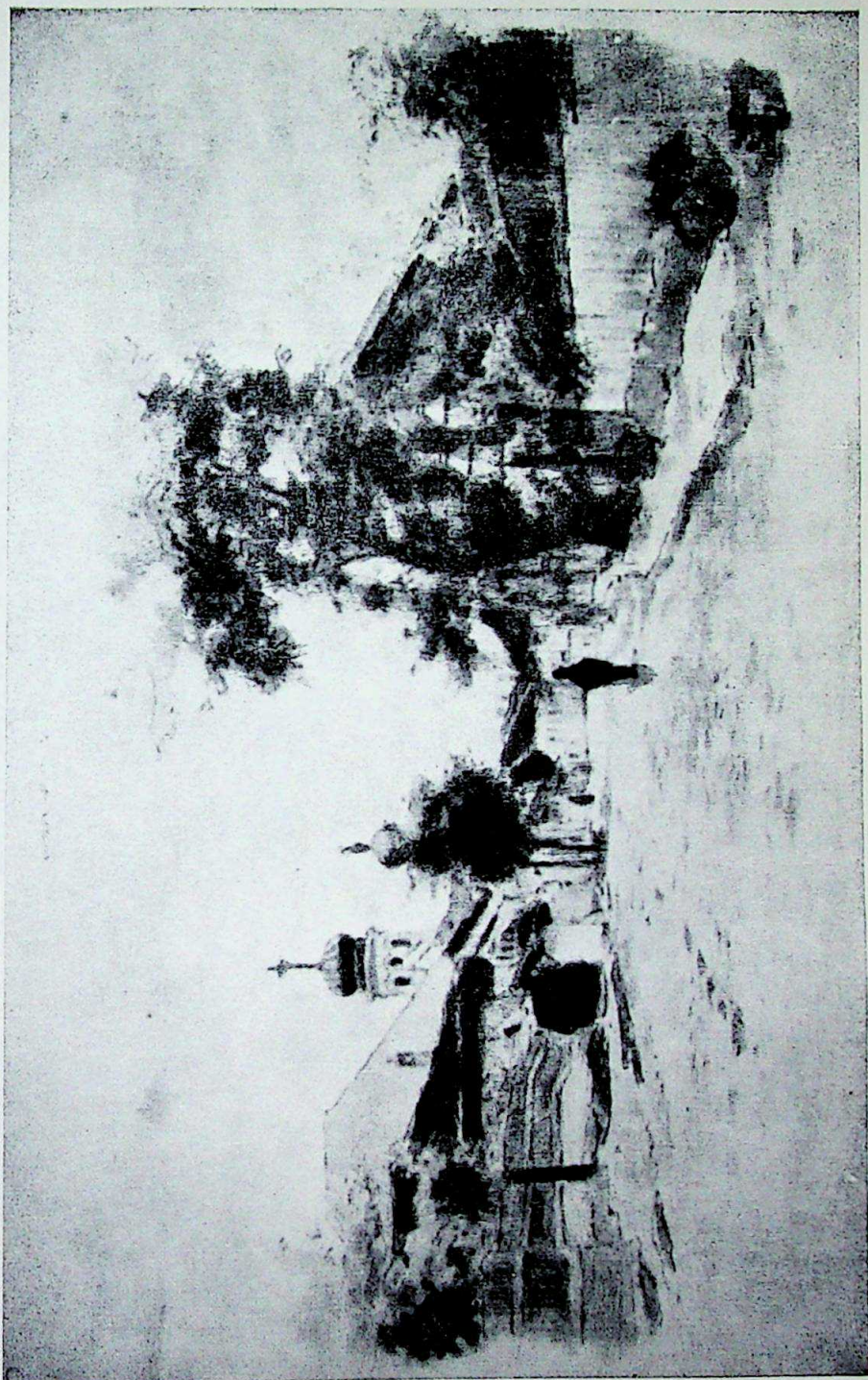
Изглед от Видин. Акварелна рисунка от споменатото в текста издание на „Писма от Турция“ от 1906 г. Следващите рисунки са от същото издание

Кът от Видин из турската част на града

Улица във Видин

Дунавски пейзаж край Видин

A

SZERB FELKEELÉS TÖRTÉNETE 1807—1810.

IS TA

KÁLLAY BÉNI

HÁTRAHAGYOTT KÉZIRATAIBÓL

KIADTA

THALLÓCZY LAJOS

MÁSODIK KÖTET

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1909.

Заглавна страница от „История на сръбското въстание
от Бенямин Калай.

Заглавна страница от съчинението на Имре Фривалдски

D. FRIVALDSZKY IMRE'

M. ACADEMIAE L. TAG.

ÚJABB KÖZLESEI AZ ALTALA ESZKOZLÖTT

BALKÁNYI

TERMÉSZETTUDOMÁNYI UTAZÁSRÓL.

Egy réz és hét kőmetszettel.

A MAGYAR TUDOS TÁRSASÁG FÜKÖNYVEI III. KÖTETÉRŐL.

BUDÁN,

A MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1838.

вече били опразнили страната, а войските на султана още не били я завзели, с изключение на някои крайбрежни пунктове. Въпреки това графът се осмелил да обходи не съвсем сигурната и безопасна през всички времена страна, която тъкмо била театър на действията на една война, в която нейните жители били взели усърдно участие в различен смисъл на думата. Наистина, той тогава пътувал въоръжен, обаче никога не употребявал своето оръжие и все пак посрещал всяка опасност и получавал удовлетворение за всяка обида. В Саида, която вече била завзета от турците, той бил оскърбен от двама арнаути, които го хванали за брадата. Случайно той нямал оръжие у себе си и не можал да се защити. Обаче веднага отишъл при пашата и поискал от него удовлетворение.

«О, — отговорил му той чрез драгомана — удовлетворение! За какво удовлетворение. Това, което арнаутите са направили е било само проява на вежливост и е това те са искали да дадат на господина да разбере, че са негови приятели.»

«Тогава, това е друго», отговорил граф Зичи; аз желая също да уверя учтиво пашата в моето приятелство и по същия начин ще го дръпна за брадата.»

Драгоманът неохотно презел тая реплика на своя господар. Пашата се хванал за камата си.

«Изглежда», забелязал графът, «че тая проява на вежливост не се нрави на Ваше превъзходителство. И на мене не. И понеже аз като маджарски магнат мисля, че мога да имам претенции за подобни обноски като турски паша, то аз искам наказание за двамата арнаути.

«А ако аз не изпълня това Ваше желание?», запитал пашата.

«Тогава ще накарам да оседлаят коня ми, ще взема пищовите си, ще мина през лагера, ще застрелям в него двамата споменати войници и ще си отида оттам. За последствията отговаряте вие.»

Тая решителна твърдост съвсем преобщирила пашата. Той заповядал да ударят тояги на арнаутите и обещал графа с любезности.

Впечатлението, което внушителната външност на графа упражняваше върху твърде поддаващите се на такива впечатления ориенталци, беше нашата най-добра закрила през време на Ескиджумайската експедиция. Пътят от Разград за Ескиджумая беше наистина охраняван от башибозуци и редовни войници, разположени в караулки, обаче многобройните опити не изключваха избягването на опасности. Впрочем ние вървахме по тоя път под закрилата на заплетиата. От Ескиджумая за Шумен и оттам за Каспичан обаче пътувахме без охрана, макар че тия места са населени от дръзкото черкезко племе на абазите⁵. Във всички села,

⁵ Абазии, днешните абхазии. Севернокавказка народност, племе, което днес наброява около 14 000 д. Живеят в басейна на р. Кубан в Черкезката агло-

през които минавахме, черкезите се стичаха на тълпи и вторачено гледаха графа. «Какво гледате така постоянно стария човек?» — попита ги веднъж придружаващият ни вицеконсул, господин Кучера, който владееше местния език. «О», гласеше отговорът, «той е хубав стар човек». Абхазкият княз, с когото се срещнахме, изпадна в истински възторг и стисна ръката на графа с много топлина. «Той трябва да е голям човек във Френкистан», каза той на преводача. Графът си спомни, че преди години, по време на едно пребиваване във Варшава, офицери от черкезката гвардия забелязали у него очебийна прилика с Шамил.⁶ Той накара да попитат абазкия княз, дали не е познавал Шамил. «Не», гласеше отговорът, «той воюваше в планините край Черно море, а аз в каспийските.»

Тъй като ние се възползувахме от приятелското гостоприемство на главатаря на племето и понеже той стисна ръка на шефа на нашата експедиция, можахме безгрижно да минем през иначе така опасната територия.

В Русчук към нас се присъединиха споменатият вече вицеконсул, господин Кучера, главният инспектор на турските железници, господин Раппопорт, един чиновник от тия железници и неговият син. Нашият керван се състоеше (с прислужника на графа) от седем човека. От Ескиджумая за Шумен ние пътувахме без железопътния чиновник, който се завърна в Русчук със своя син. В замяна на това тоя път ни придружи един от агентите на железопътната компания, познаващ местния език, господин Райнов. Всеки вършеше своето за постигане целта на експедицията, обаче граф Зичи извършваше сам цялата работа. Той би бил истински търговец. Развиваше познания по стоки, запознат беше с меркантилните обичаи, със законите на предлагането и търсенето, с обстоятелствата около производството и пласирането на стоките и просто всички ни удивляваше. За няколко часа той направи важни и необходими бележки за експорта на нашата монархия в ескиджумайския панаир и ги нахвърли още същия ден в оня доклад, който обнародва в един от последните броеве на месечното списание на Ориенталския музей. Обаче той можеше да бъде не само търговец изобщо, но и търговски пътник в частност. Във всеки случай той вършеше по най-ефективен начин пропаганда за родната промишленост.

Един от многото примери. В Шумен ние разгледахме конака

номна република. В миналото мохамедани-сунити. В днешната си родина живеят от XIV—XVI в. Преди са живяли по северните брегове на Черно море.

⁶ Шамил (1798—1871). Водач на освободителното движение на планините от областта на Кавказ, към които принадлежали и черкезите, днешната Дагестанска СССР, против руския царизъм. Известен със своята лична храброст, находчивост и умение да ръководи. Добил широка известност на времето. По-подробно за него е посочена литература, вж. в БСЭ, т. 47, 506/5.

на мушира⁷. Един турски офицер-гений, когото ние срещнахме там ни покани да разгледаме един фонтан, който той беше издигнал на площада пред него. Тоя «фонтан» се състоеше от два положени един върху друг продупчени капители от стари колони, увенчан с една саксия за цветя, от чието отворстие на дъното капеше вода на пресеквания. Горният капител представляше във висок релеф орнамент от увити змии. «Това ще бъде изкъртено», отбеляза гениалният воин, «отвратително е да се изобразяват змии». Графът обаче, към когото беше отправена тая забележка, дори и не погледна змиите, а гледаше добре циментено буре, от чието клеймо узна, че използваният тук цимент е доставен от Англия. Офицерът, който забеляза интереса на чужденеца към цимента, запита, кой е по-хубавият цимент, сивият, или белият. «Сивият», нареди графът да му кажат, «обаче не е необходимо да го доставят от Англия. Той може да се получи и от по-близо. Поръчвайте в бъдеще от Виена ферлмоозки цимент, от него на виенското световно изложение беше издигната една полусводеста арка, която стоеше здраво без опора.» И за да бъде разбран по-добре, графът начерта с бастун в пясъка фигурата на тая арка. Офицерът си записа съвета в бележника. Ако наскоро ферлмоозерката циментова фабрика би получила поръчка далечно от Турция, тя би дължала благодарност за това на граф Зичи. Разбира се, никой търговски пътник не би могъл да спечели по-ловко купувачите си.

Наблюденията, които направихме на панаира ни убедиха, че има да се желае още твърде много за австро-унгарската търговия на Изток. Във всички ония артикули, които могат да се представят там с една масова стока, ние сме напълно изместени от пазара. Тия артикули са главно захар, кола, стеаринови свещи, стъкло, обикновен порцелан и басми. Захарта идва изключително от една марсилска фабрика; със своето производство тя владее с монополна изключителност не само България, но и Румъния. До маджарската граница, в Турну-Северин ние намираме един голям склад, който е пълен до горе с марсилска захар. На пазара оката се продава по 7 пиастра, което прави за фунт⁸ 28 крайцера, цена, която при нашите захарни фабрики, въпреки нашите трудни условия по заплащане на превоза лесно бихме могли да конкурираме, особено тук, (където) марсилската захар не е от най-добро качество. Обаянието, което тя има към потребителите в страните от долния Дунав, се крие в нейната конусовидна форма. Тя идва на пазара на малки конуси, които тежат средно по две оки. За слабопаричните жители на тия области това е мощно притегателно средство. Изглежда, че преди стеариновите свещи са идвали в тия страни изключително от Виена, защото на пазара са се търсели под наименованието «виенски аполонови свещи». Но сега

⁷ Мюшир-маршал, съветник, началник на артилерия.

⁸ Първоначално английска мярка, която се употребява и в средноевропейски държави = 0,5 кг.

те идрат от Холандия, но в опаковка, която поразително прилича на виенските аполонови свещи. Същата оранжевожълта хартия, същата винетка, същият шрифт. Текстът не е холандски, а е написан на немски и с незначителни изменения е буквално копие от плика на виенските аполонови свещи. Дори характерният надпис «тегло за австроунгарските държави: един виенски фунт» е точно копиран. Тия холандски свещи са по-лоши, макар и по-евтини от виенските и затова са ги изместили. Техният състав е необичаен. Стъкло и порцелан, преди внасяни много от Австрия, сега идват изключително от Англия, която внася там на смешно евтини цени в огромни количества дебели пресовани стъкла и рисувани с ярки бои фаянсови съдове. Англия внася също така в огромни количества басми в разцветки, отговарящи на народните вкусове и в духа на местните обичаи. Участие в тоя внос взема и Швейцария.

Някои артикули обаче, които намират навсякъде пласмент в големи количества, са от австроунгарски произход. Най-важните от тях са цигарените книжки. В Турция чибукът почти е излязъл из употреба. Всички пушат само цигари и човек лесно би могъл да си състави представа, какви огромни количества от тоя продукт се консумират в една страна, където старе и младо, мъже и жени пушат непрестанно почти по цял ден. Вторият по важност (продукт) идва от Будапеща и се явява на пазара в големи количества: Хофманови капки.⁹ Голяма част от населението цяло лято, с изключение на сирене, хляб и лук, не яде нищо друго, освен краставици в мляко.¹⁰ Че при такова хранене Хофмановите капки са ценно и изобщо употребявано лекарство, е обяснимо. Плетените столове от извито дърво и петролните лампи са най-важните измежду австроунгарските произведения, които идват на пазара в по-незначителни количества, които могат да се изброят още наред с така наречените кронщадски¹¹ артикули, а именно шарените дървени ракли.

Пазарът предлагаше картина от пъстро гъмжило. Огромният четириъгълник, който го обгражда, в който се намират няколкостотин изградени или иззидани по-големи или по-малки продавачници, беше изпълнен от тълапа в пъстри носии. Едрите търговци си имаха свои пазарни улици, дребните търговци и занаятчиите също, подредени по еснафи. Всички лавки откъм улицата са съвсем отворени, ония на едрите търговци са изпълнени богато, докато на дребните търговци са заредени твърде бедно, занаятчиите изготвят най-вече своите произведения за продаване на място. Продавачите седят клекнали на земята в лавките, докато купувачите преговарят с тях откъм улицата. За артикулите, които се

⁹ Лекарство против стомашни болки.

¹⁰ Става дума за таратор, който се е консумирал най-вече от българското население на Ескиджумая.

¹¹ Брашовски стоки.

продават, както у нас в магазините, има също така специален отдел.

Продавачите викат непрестанно в равномерна монотонност: «Алтмиш париа»¹², «всичко по шейсет пари». Шестдесет пари са петнадесет крайцера, удивително е, какво може да се получи за тая незначителна цена в тия лавки. Навсякъде има внесени от Англия галантерийни изделия. Най-търсени от тях са кутии за тютюн от бакйонг¹³ и очила против прах с прости сини или зелени стъкла, които носят почти всички арабаджии, каруцари, които пътуват по прашните улици. В самите улици стоят продавачи на лимонада и търговци на съестни произведения под големи чадъри, като нашите пазарски търговци; сарафи, които в повечето случаи са и бижутерийни търговци и спекуланти с «антики», повечето имитации, седят пред малки пултове, покрити със стъкла и «адвокати» пред малки маси, покрити с грамада от щемпелована хартия, а до тях на пейка всички турски книги със закони. Между това нагоре, надолу сновят и амбулантни продавачи и на най-личния ъгъл върху сандък от стоки или изгладен камък бръснат обслужва своите клиенти.

На четирите ъгъла на пазара се намират хановете, гостоприемниците, обширни етажни сгради, обградени с голям двор. В тях се намират кафейните лавки и кухни за чай, в които се продава печено [не се чете]. . . месо от говежда пържола, или нанизани на дървени шишчета късчета (месо), или «пилаф», приготвен с орнз и овча мазнина и към тях виенска бутилкова експортна бира. Всички гостни стаи се намират на първия етаж, всички еднакви по големина с малки ниски врати и малки прозорци, силно зарешетени, гледащи към двора. Те са без мебели и всякаква пъкъщина; пътниците носят със себе си килимче, на което седят ядат и спят.

В Ескиджумая не липсват и обичайните пазарски прибавки за увеселение на публиката. На високи поднуми жонгльори, облечени в трико, показват изкуството си, в будките «къчоки», загубени момчета, жертва на противоестествена безнравственост на ориенталците, изпълняват своите танци с кастанети. Тия пазарски викачи разполагат също с отделно място.

Сбирката от вносни артикули, с която граф Зичи се сдобил на панаира е вече изложена в Ориенталския музей във Виена и е започнала по най-радостен начин да упражнява своето въздействие в събуждане на идеи в промишлените и търговските кръгове. На панаира, естествено, не правеше незначително впечатление, да се види европеец да купува предпочтително европейски стоки и очудването достигна своята върхна точка, когато графът поиска амбалажа на един пакет от свещи, който грижливо прибра в чантата си.

¹² Правилно — алтмъш парая.

¹³ Бъгйна метална материя, смес от олово и други евтини метали.

Отначало мюсюлманите съвсем не можаха да си обяснят тоя любопитен начин на действие на гяурите, но сметнаха това за някаква несръчна хитрост или нас за шпиони или политически емисари.

Това подозрение ни последва в Шумен, което предизвика истинско възбуждение около нашето посещение. Каймакамът подложи на остър разпит нашия хазяин и заяви, че е цял абсурд някой да дойде от Виена в Ескиджумая. Той телеграфира в Русчук за мерки за арестуване, но преди да получи отговор, ние вече бяхме отвъд планината.»

Арнолд Хилберг